

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет

Кафедра кримінального права та правоохоронної діяльності

КРИМІНОЛОГІЯ

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ 1:
«КРИМІНОЛОГІЯ ЯК НАУКА. МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ»**

Конспект лекції підготувала:
Плутницька К. М., к.ю.н.,
доцентка, доцентка кафедри
кримінального права та
правоохоронної діяльності
Запорізького національного
університету

Запоріжжя — 2025

ТЕМА 1.
КРИМІНОЛОГІЯ ЯК НАУКА. МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План:

- I. Поняття та предмет кримінології.**
- II. Завдання та функції кримінології.**
- III. Структура науки кримінології.**
- IV. Методи кримінологічних досліджень.**
- V. Кримінологічне дослідження.**
- VI. Зв'язок кримінології з іншими науками.**

I. Поняття та предмет кримінології

Поль Топінард, французький антрополог, медик, редактор, генеральний секретар антропологічного товариства Парижу

Жодна ідея не дістає свого розвитку, якщо немає відповідних суспільних умов і потреб. Кримінологія, як галузь наукових знань, виникла у XVIII ст. на базі кримінального права. Її поява була пов'язана із загостренням соціальних суперечностей, що призвело до різкого зростання злочинності. За цих умов наука, що пояснювала злочинність як явище, почала здобувати дедалі більшу суспільну значущість.

Проблема злочинності й сьогодні є однією з найактуальніших і політично гострих. Довкола неї точиться чимало спорів.

Термін «кримінологія» походить від двох слів: лат. *crimen* — злочин і грец. *logos* — наука, вчення. Так, кримінологія — це наука про злочин. Однак фактичний її зміст набагато складніший і містить більше аспектів.

Кримінологія — наука порівняно молода. Сам термін у 1879 році увів антрополог Топінард, але умовною датою виникнення кримінології як науки прийнято вважати 1884 рік, коли в Турині була видана книга італійського автора — прокурора касаційного суду в Римі барона Р. Гарофало під назвою «Кримінологія», до 1885 року це слово затвердилося в науці.

Р. Гарофало розмірковував не над тим, що має слідувати за злочином (покаранням), а над тим, що йому передуює (причиною). Думка про те, що запобігання злочинам буде ефективнішим, якщо виявити їхні причини і впливати на них, була дуже плідною й гідною, щоби покласти початок новій науці.

Сьогодні кримінологію розглядають як науку, навчальну дисципліну й напрям практичної діяльності.

Раффаеле Гарофало, італійський юрист, кримінолог

Немає єдиної точки зору не тільки на визначення кримінології як науки, а і взагалі на те *чи є кримінологія наукою*.

Більшість науковців вважають кримінологію самостійною наукою, оскільки вона володіє самостійним предметом дослідження, а саме вивчає злочинність, її детермінанти та способи запобігання. Ці питання, у тому вигляді, у якому вони розглядаються в кримінології не входять до предмету жодної іншої науки.

Інша точка зору полягає в тому, що кримінологія поки що не є самостійною наукою. Вона є міждисциплінарною наукою, що запозичила предмет дослідження й методи в психології, соціології, філософії тощо.

Деякі ж науковці вважають, що кримінологія не є наукою й ніколи не буде такою. Частина з них стверджують, що кримінологія є складовою кримінального права, інші, що це частина соціології, під назвою «соціологія злочинності»¹.

Щодо визначення *місця кримінології в системі наук* є основні чотири точки зору:

1) у США та Великобританії переважає концепція, згідно з якою *кримінологія є частиною соціології* і викладається в блоці соціологічних дисциплін;

2) у Франції, Італії та, частково, Німеччині розповсюджена біосоціальна теорія причин злочинності, у зв'язку з чим кримінологію відносять до *клінічних дисциплін*;

3) у деяких країнах кримінологію відносять до соціально-правових наук, у зв'язку з чим зазначається, що кримінологія є не суто правовою, а соціально-правовою наукою й дисципліною, *соціологією злочинності*. Так, А. Ф. Зелінський вважав що девіантна поведінка входить до предмету соціології, а злочинність — одна з форм девіантної поведінки, а тому відсутні будь-які підстави для передачі її вивчення від соціологів до юристів. Оскільки кримінологія вивчає особистість та її вчинки вона включає й соціальну психологію. Так, кримінологія — наука комплексна, яка об'єднує соціологію та психологію злочинності.

4) кримінологія є юридичною наукою².

Зелінський Анатолій
Феофанович, український
вчений-правознавець, доктор
юридичних наук, професор
академії адвокатури України.

Однак, найбільш аргументованою, з нашої точки зору, є позиція видатного українського кримінолога А. П. Закалюка, який зазначав, що кримінологія належить до суспільних наук (всі науки поділяють на суспільні, природничі та технічні). Кримінологію слід вважати самостійною суспільною наукою, яка знаходиться на стику юридичних, економічних,

Закалюк Анатолій
Петрович,
український правознавець,
доктор юридичних наук,
професор, академік Академії
правових наук України,
заслужений діяч науки і
техніки України

Навчальний посібник для підготовки до іспитів / Д. Л. - С. 69.

1) о проблемі про місце кримінології в системі наук / - 2005. - №3. - С. 50-56.

політичних, соціологічних, психологічних наук, використовуючи, крім безпосередньо кримінологічних, тобто здобутих шляхом кримінологічних досліджень, знання зі згаданих наук.

Кримінологія як навчальна дисципліна — це комплекс кримінологічних знань щодо злочинності, закономірностей її виникнення, функціонування та запобігання їй³.

Кримінологія як напрям практичної діяльності — це діяльність із забезпечення і здійснення кримінологічними засобами завдань щодо запобігання злочинності⁴.

Отже, **кримінологія як наука** — це самостійна теоретика прикладна суспільна наука про злочинність, а ще ширше — про її природу, сутність, закономірності виникнення, суспільного прояву та запобігання⁵.

У процесі свого розвитку кримінологія окреслила і свій **предмет** — сукупність явищ, процесів та закономірностей, що вивчаються кримінологією як наукою. Предмет кримінології складають чотири основні елементи:

1) **злочинність** — мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, масове явище, яке включає сукупність усіх злочинів, вчинених на певній території за відповідний проміжок часу, і яке характеризується кількісними та якісними показниками;

2) **особа злочинця** — сукупність соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону в поєднанні з іншими (неособистими) умовами;

3) **детермінанти злочинності** — сукупність соціальних явищ і процесів, які породжують злочинність, зумовлюють її існування та відтворення в суспільстві (*причини злочинності*), а також сукупність обставин, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їхні певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку (*умови злочинності*);

4) **запобігання злочинності** — різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає в перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю — усунення їхньої дії⁶.

Усі зазначені елементи предмета взаємопов'язані. Характерним є те, що метою вивчення перших трьох елементів є розробка заходів запобігання злочинів, тобто четвертий елемент предмета.

³ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. / А. П. Закалюк – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 21.

⁴ Там само.

⁵ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. / А. П. Закалюк – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – С. 20.

⁶ Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем / Автори-упорядники : С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. – Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2015. – С. 27

Однак, крім зазначених елементів, різні науковці пропонують і інші. Це пов'язано з тим, що предмет будь-якої науки — не застигла матерія. Він змінюється з розвитком самої науки, уточнюється, доповнюється новими елементами.

Так, деякі автори до предмету кримінології можуть включати такі елементи:

- *жертва злочину*. Її вивчає віктимологія як самостійний напрямок кримінологічних досліджень. Донедавна основна увага приділялася особі злочинця, водночас потерпілий є другою стороною злочину. Саме він взаємодіє зі злочинцем, а тому ця проблема становить неабиякий інтерес для кримінологів;

- *суїцидальна поведінка*. Деякі вчені виступають проти включення цього питання в предмет кримінології, але є і протилежні думки;

- *чинники, які безпосередньо пов'язані зі злочинністю*. Ці прояви в кримінології іменуються фоновими, а в соціології — асоціальними. Кримінологія не може не брати їх до уваги, оскільки їхній вплив на злочинність значний. Крім того, запобігання злочинам є найефективнішим, коли воно починається на стадії дозлочинної асоціальної поведінки;

- *прогнозування злочинності, планування, координування запобіжної діяльності*. Застосування дієвих заходів запобігання злочинності неможливе без відповідного прогнозування та планування цього процесу. Тому дана проблематика має бути включена в предмет кримінології;

- *методика вивчення злочинності*. Під час проведення кримінологічних досліджень використовують методи з інших наук — соціологічні, статистичні, математичні, психологічні, пристосовуючи їх до проблеми, що вивчається. Це дає змогу глибше проникнути в суть досліджуваних явищ та успішно вирішувати поставлені завдання;

- *кримінально-правова статистика* є основою аналізу стану злочинності, допомагає правоохоронним органам та суспільству правильно організувати роботу з запобігання злочинності⁷;

- *наслідки злочину*;

- *аналіз історії кримінології*;

- *приватні кримінологічні теорії*.

II. Завдання та функції кримінології

Загальна *мета кримінології* полягає у виробленні наукових і практичних рекомендацій, положень та висновків щодо підвищення ефективності запобігання злочинності.

Теоретична мета полягає в пізнанні закономірностей злочинності і виробленні на цій основі наукових теорій і концепцій, гіпотез, визначення завдань з розвитку даної науки.

⁷ Стеблинська О. С. Кримінологія / О. С. Стеблинська. – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. – 126 с.

Практична мета полягає у виробленні наукових рекомендацій та конструктивних пропозицій із підвищення ефективності запобігання злочинністю.

Перспективна мета полягає в створення різнобічної і гнучкої системи запобігання злочинності, що дозволяє своєчасно та ефективно мінімізувати криміногенні чинники.

Ретроспективна мета полягає в аналізі злочинних явищ минулого з позиції накопиченого досвіду, впровадженого методологічного інструментарію тощо⁸.

Цілі і предмет кримінології визначають її завдання. Основними завданнями кримінології є:

- вивчення криміногенних чинників, що впливають на стан, рівень, структуру, динаміку злочинності;
- дослідження різних видів злочинної діяльності для визначення способів запобігання;
- вивчення особистості злочинця і здійснення запобіжного впливу на неї;
- розробка основних напрямів і заходів щодо запобігання злочинів.

У юридичній літературі також трапляються й інші завдання кримінології, наприклад, такі, як:

- пізнавальні завдання дозволяють відповісти на питання динаміки злочинності; співвідношення особистості й навколишнього її середовища, індивідуального й загального; що штовхає на вчинення злочину тощо;
- прогностичні. Кримінологія зобов'язана передбачити розвиток подій, що впливають на криміногенну ситуацію. Без вірогідного прогнозу практика запобігання злочинності стає вразливою;
- практичні рекомендації кримінологів щодо усунення причин і умов злочинності на адресу державних і громадських організацій;
- просвітницькі завдання, адресовані всьому населенню. Необхідно роз'яснювати громадянам, що без їхньої підтримки правоохоронні органи не в змозі здійснювати ефективно запобігання злочинності.

Зважаючи на завдання, які стоять перед кримінологією до її **функцій** відносять:

- **загальнопізнавальну**, яка полягає в пізнанні злочинності в контексті її зв'язків з іншими суспільними явищами, у тому числі тими, що зумовлюють її детермінацію, а також тими, які межують із нею, та з яких вона значною мірою відтворюється;
- **описову**, яка передбачає встановлення точних і безперечних фактів, що характеризують досліджуване явище (злочинність, особистість злочинця тощо), відображає стан явища в минулому або в даний час, його властивості та ознаки, дає його науковий опис;

⁸ Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем / Автори-упорядники : С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. – Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2015. – С. 40.

- *пояснювальну*, яка полягає в пошуку причинно-наслідкових зв'язків, розкриває на основі емпіричних даних і теоретичних положень суть досліджуваних об'єктів, дає їм наукове пояснення;

- *прогностичну*, яка полягає у виявленні тенденцій на майбутнє, у прогнозі стану, масштабів злочинності в майбутньому, що є базисом планування запобіжної діяльності;

- *практично-перетворювальну*, яка полягає в застосуванні кримінологічних знань суб'єктами запобіжної діяльності;

- *соціокультурну*, яка полягає в розкритті загальносоціального, гуманістично-цивілізаційного та етико-морального змісту і значення положень і висновків, які опрацьовує кримінологічна наука;

- *політичну й ідеологічну*, полягає в наданні оцінки впливу політичних чинників та ідеологічних засад на детермінацію злочинності та стан її запобігання через зменшення дії негативних політичних явищ і процесів.

III. Структура науки кримінології

Структура кримінології — взаєморозташування внутрішньо узгоджених між собою частин (блоків) кримінологічних знань.

Структура кримінології перебуває в прямій залежності від її предмета.

Вона базується на двох підставах: *предметі дослідження й рівні узагальнення науково-практичної інформації*.

За предметом дослідження кримінологія складається з чотирьох основних частин: а) вчення про злочинність; б) вчення про детермінацію злочинів; в) про особу злочинців та жертву злочинів; г) про засоби запобігання злочинності.

За рівнем узагальнення науково-практичної інформації кримінологія традиційно поділяється на Загальну й Особливу частини.

Загальна частина вивчає теоретичні проблеми злочинності як такої, дає поняття кримінології як науки, її предмета, завдань, функцій, структури, методології й методики досліджень, історію розвитку кримінології та аналіз її теорій. Центральне місце в Загальній частині посідають також вивчення кількісних та якісних показників злочинності, особи злочинця, механізму злочинної поведінки, детермінант злочинності, віктимології, кримінологічного прогнозування та запобігання злочинності.

Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їхні детермінанти та заходи запобігання. Це зокрема, такі види злочинності, як: насильницька, корислива, економічна, організована, необережна, рецидивна, професійна, екологічна, пенітенціарна, жіноча, неповнолітніх, а також — фонові явища — бродяжництво, пияцтво, наркоманія, проституція.

Значення Особливої частини полягає в тому, що вона збирає й накопичує значний емпіричний матеріал про окремі прояви злочинності, виявляє різноманітні ознаки і властивості певних злочинців, уточнює

причинно-наслідкові комплекси, які породжують, зумовлюють окремі види (групи) злочинів, конкретизує заходи запобігання їм⁹.

В Особливій частині надається кримінологічна характеристика конкретного виду злочинності: рівень, коефіцієнти, структура та динаміка злочинів, їхня детермінація, особистість тих, хто вчиняє такі злочини, мотиви їхньої злочинної поведінки.

Окрім Загальної та Особливої частини останнім часом деякі кримінологи почали виокремлювати *Спеціальну частину*. До неї входять специфічні напрями запобігання злочинності, а також нові кримінологічні напрями (віктимологія, кримінотеологія, кримінофамілістика, кримінопенологія, кримінальна армологія, політична кримінологія, економічна кримінологія, комунікаційна кримінологія, криміноюстиціологія, криміносексологія, кримінопенологія, регіональна кримінологія тощо).

Кримінологія має як теоретичний, так і прикладний аспекти. *Теоретичний аспект* полягає в розробці наукової теорії злочинності як соціально-правового явища та шляхів його подолання. Теоретична кримінологія утворює необхідний науковий фундамент, на якому повинні будуватися практичні рекомендації. *Прикладний аспект* має своїм завданням визначення конкретних заходів, спрямованих на запобігання окремим видам злочинів.

IV. Методи кримінологічних досліджень

Методологія й методика будь-якої науки має важливе значення, оскільки вони визначають надійність і достовірність його результатів.

Метод, методика та методологія — три різних поняття.

Методологія кримінології — це система основних поглядів, принципів розуміння кримінальних явищ, що є базовими для наукового кримінологічного пізнання. Згідно з нею визначаються напрями наукового пошуку, пояснюються виявлені закономірності, здійснюються прогнози розвитку явищ.

Зараз у вітчизняній кримінології базовою є *методологія теорії діалектики*. Її основним постулатом є твердження про суцільний взаємовплив та взаємодію об'єктів Світу в різний спосіб та різними формами. Фактично мова йдеться про зв'язок, коли за певних умов одне явище, процес (причина) з різним ступенем обов'язковості зумовлює стан іншого. У науці це явище визначається категорією «детермінізм»¹⁰.

Методика кримінологічних досліджень — це система певних методів, технічних прийомів і засобів збору й обробки інформації, їхнє поєднання між собою, послідовність застосування для того, щоб більш повно, об'єктивно і

⁹ Шалгунова С. А. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Кримінологія» / С. А. Шалгунова, В. М. Руфанова. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. – С. 12.

¹⁰ Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головіна. – Х. : Право, 2014. – С. 21.

глибоко пізнати досліджуванний кримінальний об'єкт, його сутність, зовнішні і внутрішні зв'язки, зміст елементів, з яких він складається¹¹.

Методи кримінологічного дослідження визначаються як система прийомів, способів, засобів збору, обробки та аналізу інформації, які застосовуються, щоб пізнати злочинність, її причини і умови, особу злочинця, мотивацію злочинної поведінки, спрогнозувати і виробити заходи із запобігання злочинності.

У кримінологічних дослідженнях використовуються *загальнонаукові і спеціальні методи*.

Загальнонаукові методи пізнання — це загальні способи і шляхи дослідження процесів і явищ, які використовуються в різних галузях наукового знання.

До них належать: аналіз, системно-структурний аналіз, порівняння, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза, узагальнення, абстракція, моделювання, аналогія, сходження від загального до конкретного, метод історичного аналізу, формалізація тощо.

Аналіз — процес уявного або реального розкладу цілого на частини, і вивчення цієї частини.

Синтез — процес поєднання елементів у єдине ціле.

Індукція — це спосіб мислення від приватних чинників і положень до загальних висновків.

Дедукція — спосіб мислення від загальних положень до приватних висновків.

Узагальнення — це вираз основних результатів у загальному положенні, надання загального значення чого-небудь.

Абстракція — це процес уявного виділення визначених властивостей і зв'язків досліджуваного явища та розмежування їх і побічних явищ.

Аналогія — це відповідність, подібність предметів, явищ або процесів у яких-небудь властивостях. Умовиводи за аналогією — це знання, отримані під час вивченні одного об'єкта, які переносяться на менш вивчені, подібні за істотними властивостями і якостями.

Моделювання — це спосіб дослідження процесів або системи об'єктів шляхом побудови і вивчення моделей із метою одержання нової інформації.

Метод історичного аналізу — це розгляд і вивчення закономірного процесу руху та розвитку суспільства, зважаючи на характеристики й особливості конкретного часового періоду.

Гіпотеза — спосіб мислення, який полягає в побудові припущення про те, що таке досліджуване явище, та в доведенні цього припущення.

Сходження від абстрактного до конкретного — це теоретичний системний метод що полягає в такому ході думки, що веде дослідника до все більш повного, всебічного відтворення предмету.

¹¹ Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем / Автори-упорядники : С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. – Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2015. – С. 370.

Формалізація — це уявлення і вивчення будь-якої змістовної області знання у вигляді форм, системи обчислення, наприклад, у вигляді математичних або логічних методів.

Системно-структурний аналіз полягає у вивченні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд/ об'єкта як системи.

Порівняння — це метод, що застосовується для співставлення показників за допомогою співвідношень, вимірювань або співставлень із відповідними показниками інших одноякісних предметів (явищ або інше).

Спеціальні методи — це способи і прийоми конкретного дослідження об'єкта або процесу, які застосовуються щоб його оптимально регулювати.

До спеціальних методів належать:

1. *Соціологічні методи* (опитування, вибірка, документальний метод, спостереження, метод експертних оцінок, експеримент).

• *Опитування* — отримання кримінологічної інформації від порівняно великої кількості людей шляхом формування певної системи питань. Може бути як індивідуальним, так і груповим. Опитування може проводитись у формі:

– *Інтерв'ювання*, тобто усного опитування людей у процесі безпосереднього спілкування з респондентами. Інтерв'ювання розраховано на опитування невеликої кількості людей і на більш детальний, поглиблений якісний аналіз отриманої інформації. Воно може бути *вільним, сфокусованим* або *стандартизованим (формалізованим)*. Під час проведення *вільного інтерв'ювання* дослідник має набір питань без вичерпних відповідей. Відповіді фіксуються ним одразу або після бесіди. *Вільне інтерв'ювання* має певні недоліки, а саме: розмитість рамок бесіди; підведення рамок бесіди під загальний знаменник; потребує багато часу на кількісну обробку інформації. Такий вид інтерв'ювання рекомендується для первинного дослідження або для отримання особливо індивідуальної інформації під час опису особливих випадків, які випадають із загальної концепції. У *стандартизованому інтерв'юванні* питання уніфіковані, кожному питанню відповідає заздалегідь підготовлений набір відповідей. *Сфокусоване інтерв'ю* передбачає збір думок і оцінок із приводу конкретної проблеми, тих чи інших явищ і процесів. Передбачається, що перед фокусованим інтерв'ю респонденти включаються в певну ситуацію. Наприклад, група студентів подивилася фільм, а потім була проінтерв'ювана щодо порушених у ньому питань.

– *Анкетування* — письмове опитування людей у процесі заповнення ними самими анкети, що містить питання та як правило низку вичерпних відповідей.

– *Бесіди* — опитування обмеженого кола осіб із попереднім установленням із ними почергового психологічного контакту щоб викликати вільну розповідь, що направляєтся дослідником у необхідне русло.

– *Опитування експертів*, яке, зі свого боку, може бути індивідуальним та колективним. Може проводитись у очній (вільне, анкетне опитування, «мозковий штурм») чи заочній формі (поштове, e-mail

опитування, метод Дельфі¹²). Вважається, що кількість експертів не повинна перевищувати 20–30 осіб.

Для проведення опитувань складають *опитувальники* (анкети). Вони можуть бути *відкритими* (передбачають вільну форму відповіді), *закритими* (вибір відповіді з запропонованих варіантів) або *змішаними*.

- *Спостереження* — метод наукового дослідження, що полягає в активному, систематичному, цілеспрямованому, планомірному та навмисному методі збору кримінологічної інформації шляхом безпосереднього сприйняття й реєстрації значущих явищ, процесів і подій. Воно може бути *безпосереднім* (здійснюється самим дослідником) й *опосередкованим* (здійснюється іншими особами); *відкритим* (передбачає попереднє повідомлення про це джерело інформації) та *прихованим*; *лабораторним* (у штучно змодельованій ситуації) та *польовим* (в природних умовах), *включеним* (спостереження із середини, коли дослідник стає членом досліджуваного колективу) та *невключеним* (здійснюється зі сторони).

- *Експеримент* — дослідження об'єкта, у процесі якого створюються умови, необхідні й достатні для прояву та вимірювання зв'язку явищ, які цікавлять дослідника (наприклад, Стенфордський тюремний експеримент, експеримент Мілгрема, експерименти для перевірки теорії розбитих вікон). За допомогою експериментів визначають характеристики функціонування об'єкта в заданих умовах щоб отримати нову інформацію про нього. Вони проводяться за необхідності впровадження в практику нових методів запобігання злочинності, перевірки тих чи інших теоретичних припущень, ідей тощо. Експеримент проводять у *реальній ситуації* (наприклад, коли здійснюється перевірка нових методів запобігання злочинності, організації роботи правоохоронних органів) або *на математичній моделі* (наприклад, під час прогнозуванні злочинності або індивідуальної злочинної поведінки).

- *Соціологічне обстеження* — це метод дослідження суспільних процесів і явищ:

- *Вибірковий метод* застосовується для соціологічного дослідження групи понад 500 осіб, коли вивчається не вся сукупність, а тільки обрана з неї частина. Остання повинна містити в собі основні характеристики загальної (генеральної) сукупності, іншими словами, вона повинна бути репрезентативною. Різниця між генеральною і вибірковою сукупностями називається помилкою репрезентативності.

- *Документальний метод* — як метод кримінологічних досліджень являє собою процес ознайомлення та фіксації дослідником інформації з

¹² Суть цього методу в тому, щоб за допомогою серії послідовних дій - опитувань, інтерв'ю, мозкових штурмів - домогтися максимального консенсусу при визначенні правильного рішення. Аналіз за допомогою дельфійського методу проводиться в кілька етапів, результати обробляються статистичними методами. Базовим принципом методу є те, що деяка кількість незалежних експертів (які часто непов'язані між собою і не знають один про одного) краще оцінює і прогнозує результат, ніж структурована група (колектив) індивідуумів. Дозволяє уникнути відкритих зіткнень між носіями протилежних позицій, так як виключає безпосередній контакт експертів між собою і, отже, груповий вплив, що виникає при спільній роботі і складається в пристосуванні до думки більшості, дає можливість проводити опитування екстериторіально, не збираючи експертів в одному місці (наприклад, за допомогою електронної пошти). Суб'єкти: групи дослідників, кожен з яких відповідає індивідуально в письмовій формі; організаційна група - зводить думки експертів воедино.

документальних джерел. Документом прийнято вважати створений людиною предмет, призначений для збереження й передачі інформації (зазвичай у паперовому або електронному виді). У кримінологічних дослідженнях вивчаються кримінальні та особові справи засуджених, матеріали преси тощо. Встановлена з документів інформація фіксується в розробленому опитувальнику. Питання в ньому присвячені, по-перше, ідентифікації документа; по-друге, безпосереднім проблемам дослідження. На кожний документ заповнюється один бланк опитувальника. Далі отримані результати узагальнюються й аналізуються за встановленими методиками.

– *Контент-аналіз* — це прийом оцінки змісту тексту за ключовим словом, яке часто вживається і відбиває зміст тексту.

2. *Психологічні* методи — це засоби одержання даних про закономірності психічного життя людини, активне відображення людською свідомістю об'єктивної реальності у формі відчуттів, мотивів, потреб, переживань і інших процесів психіки. Об'єктом досліджень із застосуванням цих методів є, зокрема, особистість злочинців. За таких умов можуть бути встановлені, зокрема, психічні властивості, що зумовлюють підвищену вірогідність вчинення насильницьких злочинів: підвищена збуджуваність психіки, агресивність тощо. Психологічні методи дозволяють встановлювати також цілі, потреби й інші спонукальні мотиви злочинної поведінки. Важливе практичне значення мають психологічні методики, що дозволяють оцінювати ступінь визнання засудженим своєї провини, оскільки у такий спосіб прогнозується можливість нових злочинних посягань. Найбільш відомими психологічними методами, що застосовуються в кримінології, є такі:

- *Метод обрахування рівня інтелекту*. Він дає можливість зробити висновки про інтелектуальний розвиток людини на підставі відповідей випробуваного на питання з різних сфер людських знань. У такий спосіб, зокрема, оцінюється механізм протиправної поведінки у разі вчинення необережних злочинів у наукомістких сферах людської діяльності.

- *Метод комплексного психічного тестування* встановлює різні форми розладу психіки людини. Основна мета застосування такого методу — встановлення психічних відхилень, що зумовлюють особливості мислення злочинців під час протиправного посягання. Здійснюється шляхом спостереження за випробуваним, а також вербального контакту з ним.

- «Тест руки», запропонований Едвіном Е. Вагнером, призначений для прогнозу агресивної поведінки. Випробуваному пропонуються картки з зображенням різних положень руки. Учасник повинен повідомити свої припущення про те, що робить ця рука в кожному положенні. Якщо відповіді містять велику кількість суджень, пов'язаних із насильством, це є підставою для прогнозу про схильність людини до агресії. Для об'єктивізації результатів дослідження з застосуванням психологічних методів доцільно здійснювати аналогічне вивчення контрольної групи — законослухняних осіб.

Тест руки

3. *Статистичні методи* — методи збору й аналізу інформації про кількісні характеристики масових соціальних явищ. У кримінології їх використовують, зокрема, для встановлення властивостей злочинності, визначення ефективності правоохоронної діяльності. Статистичні методи кримінологічних досліджень включають у себе: *масове статистичне спостереження злочинності та інших кримінологічних значущих явищ; зведення і групування статистичних даних* — наукова обробка матеріалу статистичними методами, підсумовування окремих одиниць і зведення їх у сукупність, що дозволяє отримати узагальнену характеристику досліджуваного явища; *аналіз і оцінка отриманих відомостей*. До статистичних методів належать:

- *Апроксимація (наближення)* — це заміна одних математичних об'єктів іншими, більш простими, але близькими по суті до вихідних, наприклад, заміна кривих ліній близькими до них ламаними, що важливо під час дослідження динаміки злочинності.

- *Екстраполяція* — поширення висновків, отриманих зі спостереження над однією частиною явища, на іншу його частину. Даний метод використовується для прогнозування злочинності.

4. *Математичні методи*, як правило, є складовою частиною більш глибокого статистичного, соціологічного, порівняльного та історичного аналізу кримінологічних даних із метою їх системного та модульного аналізу, моделювання кримінологічних процесів, виявлення впорядкованості й типології об'єктів вивчення, оцінки надійності статистичної інформації тощо. До математичних методів, які використовуються в кримінології відносять: методи математичного моделювання, методи кореляційного, кластерного, структурного, факторного і причинного аналізу.

V. Кримінологічне дослідження

Успіх запобігання злочинності багато в чому визначається проведенням глибоких кримінологічних досліджень найбільш важливих

елементів предмета кримінології і використанням результатів таких досліджень у практиці запобігання злочинам.

Кримінологічні дослідження — вивчення з використанням досягнень науки на основі спеціально розроблених методів і методик різноманітних соціальних, правових, моральних, соціально-психологічних та інших чинників, які позитивно або негативно впливають на злочинність, її причини та умови, особистість злочинця, запобігання злочинам.

Основними **цілями** кримінологічних досліджень є:

1) виявлення достовірних показників злочинності на тій чи іншій території;

2) оцінка тенденцій зміни злочинності та її перспективи на найближче майбутнє;

3) встановлення залежності рівня злочинних проявів від діючих на даній території соціально-економічних та інших чинників;

4) оцінка ступеня ефективності профілактичної запобіжної діяльності правоохоронних органів та інших суб'єктів запобігання;

5) пізнання властивостей і якостей осіб, які вчиняють злочини.

У процесі кримінологічного дослідження злочинності виявляються:

— ступінь її поширеності, інтенсивності та суспільної небезпеки, соціально-правові характеристики злочинності, механізм її породження і функціонування;

— характеристики злочинності, що відображають її внутрішні особливості (організованість, кримінальний професіоналізм, сфери поширення тощо);

Напрями кримінологічних досліджень:

1. У вивченні причинного комплексу злочинності наголос робиться саме на вивчення соціального середовища, у рамках якої вона породжується і функціонує. Елементами такого середовища є: соціально-демографічне й соціально-культурне оточення; економічний потенціал суспільства; негативні соціальні явища, що зумовлюють злочинність (пияцтво, проституція, соціальний паразитизм, прояви расової, національної ворожнечі, «тіньова» економіка, корупція, бюрократизм тощо); рівні правоохоронної діяльності тощо.

2. У вивченні особистості злочинця наголос робиться на виявлення її демографічних, соціальних, морально-психологічних, кримінально-правових особливостей. Важливе значення має виявлення умов несприятливого морально-психологічного формування такої особистості, її різних типологічних характеристик, обставин, що зумовили злочинну й іншу протиправну поведінку, кримінальну мотивацію тощо.

3. Кримінологічні дослідження, крім того, спрямовані на вдосконалення методології та методів оцінки, аналізу, прогнозу злочинності й індивідуальної злочинної поведінки. У результаті проведення таких досліджень вирішуються також прикладні проблеми вироблення найбільш ефективних заходів з запобігання правопорушенням, різним видам злочинів, індивідуальній злочинній поведінці

Кримінологічне дослідження складається з трьох етапів:

1) Підготовчий етап:

- формулювання наукової проблеми й гіпотези дослідження;
- розробка програми дослідження — цілісної системи теоретичних і емпіричних процедур, що сприяють отриманню нових знань про злочинність.

Програма повинна включати: а) *мету* дослідження. Найчастіше метою є розробка шляхів, методів запобігання злочинам; б) *завдання* дослідження визначають основні напрями дослідження; в) *гіпотезу* дослідження; г) *обсяг* дослідження; д) *період часу*, за який досліджується об'єкт; е) *методи (методики)*, які використовувались; є) очікувані *результати*.

- складання робочого плану (алгоритму дослідження);

2) Робочий етап:

- розробка інструментарію — підготовка анкет, опитувальних листів, бланків інтерв'ю тощо;

- збір інформації — спостереження, опитування, вивчення документів тощо;

3) Заключний етап: формулювання висновків і розробка конкретних пропозицій за результатами дослідження, впровадження їх у практику.

VI. Зв'язок кримінології з іншими науками.

Кримінологія має безліч зв'язків з іншими як юридичними, так і неюридичними науками.

Неюридичні науки. Зв'язок кримінології з *філософією* виявляється в тому, що закони й категорії останньої є обов'язковими для кримінологічних досліджень, дозволяють вірно розкрити суть і зміст злочинності, її зв'язки з іншими соціальними явищами.

Така наука як *соціологія* збагачує кримінологію безліччю емпіричних даних про суспільні явища та їхній розвиток (міграція, урбанізація, соціальна активність людей, умови і спосіб їхнього життя й тощо). Крім того, кримінологія широко застосовує методи соціології під час проведення досліджень (опитування, спостереження). Зі свого боку, кримінологічні висновки збагачують соціологію, роблять її більш всеосяжного.

Кримінологія дуже тісно пов'язана із *психолого-педагогічними науками*. Теоретичні положення й емпіричні дані загальної та соціальної психології потрібні для вивчення всіх особистісних властивостей, які визначають механізм індивідуальної злочинної поведінки. Встановлення морально-психологічних ознак особи злочинця як елемента її загальної кримінологічної характеристики неможливе без поглибленого аналізу емоційно-вольової сфери, особливостей темпераменту й характерологічних ознак осіб, які вчинили злочини, їхньої антисуспільної спрямованості. Ресоціалізація таких осіб, зі свого боку, вимагає знань педагогіки, її методів впливу.

Кримінологія тісно пов'язана з *математикою й кібернетикою*. Математичні методи суттєво підвищують точність кримінологічних

досліджень та їхніх висновків (наприклад, для визначення рівня латентності злочинності, її прогнозуванні).

Зв'язок кримінології з *економічною наукою* визнається насамперед тим, що частина явищ та процесів, детермінуючих злочинність містяться у сфері економіки. Має свої економічні характеристики й сама злочинність, її наслідки. Нарешті, виокремлюють економічні заходи в комплексі засобів впливу на злочинність, її причини та умови.

Юридичні науки. Насамперед, кримінологія пов'язана з *кримінальним правом*. Так, кримінальний закон визначає, які правопорушення визнаються злочинами, водночас кримінальний закон динамічний. Залежно від наявної в державі кримінальної політики, відбувається криміналізація й декриміналізація кримінального закону. Через це змінюються й показники злочинності в кримінології. Кримінологія ж забезпечує кримінальне право, законодавця і правозастосовну практику інформацією про рівень злочинності, її структуру, динаміку, ефективності запобігання злочинам, тим самим сприяючи визначенню кримінальної політики в країні. Кримінологічна інформація сприяє своєчасній реалізації нормотворчої діяльності в плані криміналізації або декриміналізації діянь, а також у процедурі диференціації санкцій (заміни кримінальних покарань іншими заходами впливу).

Кримінально-правова статистика забезпечує кримінологію емпіричними даними про злочини й осіб, які їх вчинили, а також репрезентативність досліджень.

Кримінальне процесуальне право дає кримінології такі правові поняття як підозрюваний, обвинувачений, засуджений, які використовуються для кримінологічного вивчення особи злочинця. Серед спеціальних заходів запобігання злочинності важливе місце займають кримінально-процесуальні заходи, які в рамках конкретного провадження направлення на розкриття злочину та встановлення особи, яка його вчинила.

У різних аспектах можна простежити зв'язок кримінології з *криміналістикою*. З одного боку, теоретичні висновки про детермінанти злочинів, відпрацьовані кримінологією, мають визначальне значення для методики й тактики розслідування злочинів. З іншого — криміналістичні засоби розкриття злочинів застосовуються в кримінології для вивчення проблем їхньої профілактики.

Очевидним є взаємозв'язок кримінології і *кримінально-виконавчого права*, яка широко використовує висновки кримінології в процесі виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними нових злочинів тощо. Зі свого боку, кримінологія враховує пенітенціарний досвід для вирішення завдань запобігання злочинності.

Кримінологія тісно пов'язана з *теорією та практикою оперативно-розшукової діяльності*. Оперативно-розшукові заходи, для того, щоби вони були ефективними, повинні опиратися на повні, достовірні та точні знання про закономірності сучасної злочинності, і характерні тенденції, конкретні форми злочинних явищ, особливості та механізм індивідуальної

протиправної поведінки тощо. Існують також оперативно-розшукові заходи, цілком підпорядковані інтересам запобігання злочинності.

Також кримінологія взаємодіє з *адміністративним правом*. Адміністративні правопорушення, як і злочини, є однією з форм девіантної поведінки й часто відбуваються в різних криміногенних ситуаціях. Так, вживання наркотиків є адміністративним правопорушенням, а зберігання, перевезення, збут — діяння, неминуче пов'язані з вживанням, — злочином. Тому адміністративне право взаємодіє з кримінологією в питаннях причин і умов вчинення злочинів, їхнього запобігання. Крім того, запобігання злочинам здійснюється в рамках також і адміністративного нагляду.

Кримінологія пов'язана і з *теорією держави і права* — «матір'ю» всіх юридичних наук у питаннях формування понятійного апарату й термінології.

Не оминула увагою кримінологія й *сімейне право*. Взаємозв'язок двох наук виникає на ґрунті вивчення кримінологією сімейної конфліктології, яка призводить до вчинення внутрішньосімейних злочинів (кримінофамілістика — сімейна кримінологія).

Розв'язання проблем запобігання злочинності неможливе без використання комплексу знань зі сфери *конституційного, цивільного, трудового та інших галузей права*. Правовідносини, що вивчають ці юридичні науки, теж є об'єктом злочинних посягань, а, отже, і предметом кримінологічних досліджень.